

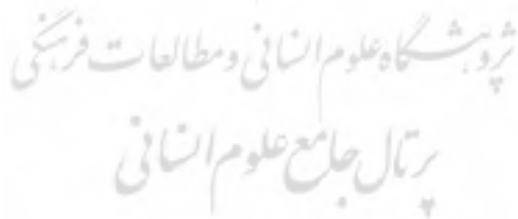
خوانش ادراکی شهروندان منطقه ۲۰ شهر تهران از ویژگی‌های شهر اسلامی

ماندانا حبیبی^۱، حسین مجتبی زاده^۲

چکیده

از ابتدای شکل‌گیری حکومت اسلامی، این مکتب دینی همواره در کتب مقدس و روایات بزرگان آن بر احترام بر اجتماعات مسلمانان و لزوم ارتباطات میان آن‌ها تأکید کرده است. تجلی‌گاه برجسته این مفاهیم در شهرهای قرون اولیه اسلام به ظهور رسیده است. این امر سبب شد که شهر اسلامی به عنوان فضایی برای رشد و نمو دیگر مفاهیم و اصول پایه‌ای اسلامی گردد. با این وجود با پدید آمدن تفکر مدرن و ظهور جنبش‌های متعدد، شاهد آن هستیم که بسیاری از این مفاهیم با آسیب‌های قابل‌توجهی روبرو شده‌اند. این امر در محلاتی که پیشینه تاریخی، مذهبی و مدنی غنی‌تری دارند به‌طور قابل توجهی چشم‌گیرتر است و ساکنان آن را می‌تواند با چالش‌های هویتی روبرو کند. منطقه ۲۰ شهر تهران نیز از جمله این محدوده‌های ارزشمند است که این پژوهش با هدف سنجش خوانش ساکنان آن از منظر شهر اسلامی شکل گرفت. در ادامه پس از استخراج شاخص‌ها و زیرشاخص‌های مرتبط با شهر اسلامی از آراء و اندیشه صاحب‌نظران و شکل‌گیری مدل مفهومی پژوهش، با استفاده از طراحی و توزیع پرسشنامه‌ای ۵۰ سوالی در طیف مقیاس ۵ گزینه‌ای لیکرت، ویژگی‌های شهر اسلامی از منظر ادراکات ساکنان منطقه ۲۰ با استفاده از تحلیل‌های آمار استنباطی به دست آمد. نتایج ناشی از یافته‌ها بیان‌گر این حقیقت هستند که از نگاه شهروندان آسیب‌پذیرترین عوامل که منجر به افول کیفیت منطقه ۲۰ شهر تهران از دیدگاه اسلامی شده است، عوامل کالبدی و محیطی بوده است و عوامل اجتماعی و ارزشی در درجات بعدی قرار دارند.

کلمات کلیدی: شهر اسلامی، کالبد، ادراک، هویت اسلامی، شهر تهران.

۱. دانشجوی دکتری رشته جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.

۲. استادیار، جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.

مقدمه

تفکر اسلامی در بطن خود اصولی را ارائه کرد که در طول تاریخ همواره سرلوحه مسلمانان در امور خود بوده است. یکی از این امور، ساخت محیط پیرامون به‌طور کلی و مبحث شهرسازی به‌طور خاص می‌باشد تا آنجا که با توریق دقیق تاریخ شهرسازی قبل و بعد از اسلام شاهد تفاوت آشکاری می‌باشیم. در واقع مطالعه شهرهای سنتی جوامع اسلامی در قرن‌های قبل، رواج دهنده‌ی عنوان شهر اسلامی بوده است و در واقع در تمدن اسلامی در خصوص شهرسازی و اصول آن، سبک خاصی تکوین نیافته بود و یا منابع مکتوبی در دست نیست. در حال حاضر نیز در دوره‌ای که آشفتنگی بر ذهن و روان و ماوای انسان ساکن در شهرهای مدرنیستی حاکم است، تلاشها و تحقیقات زیادی صورت می‌گیرد تا اصولی تدوین گردد که بر اساس آن بتوان برای انسان عصر حاضر، مجتمع‌های زیستی منطبق با شرایط کنونی حاکم بر جوامع انسانی طراحی شود. شهرنشینی در ایران هم نتیجه‌ی تحولات تاریخی دوران اشکانی و ساسانی شکل مشخص به خود گرفت، نقش مهمی در روند تمدن ایران داشته است (رضوی پور، ۱۳۹۱). گسترش نظامی اسلام از اواخر قرن ۷ میلادی و ورود آن به منطقه‌ی خاورمیانه و بویژه ایران و هند، پیوندی میان تمدن اسلامی و تمدن ساسانی بوجود آورد (فکوهی، ۱۳۸۵: ۷۵) و به همین دلیل در احداث شهرها در تمدن اسلامی، بی‌شک سنت‌های بومی و خصلت‌های شهرهای پیش از اسلام تأثیرات قابل توجهی بخصوص در سرزمین‌های شرقی خلافت اسلامی از خود بجای گذاشته است (حکیم، ۱۳۸۱: ۲۲).

از طرف دیگر، بیش از نیم قرن از تزریق طرحهای جامع به چهره و کالبد شهری ایرانی می‌گذرد. اساس شکل‌گیری این طرحها که براساس پایه‌های جنبش مدرن بنا شده بود، نظم دهی به عملکردهای چهارگانه مسکن، کار، آمد و شد و گذران اوقات فراغت بود (منشور آتن، ۱۳۵۶). بر همین مبنا، در سال‌های گذشته شاهد آن هستیم که عملیاتی و اجرایی شدن این طرح‌ها بصورت تدریجی باعث فرو ریختن ساختار سنتی شهر ایرانی-اسلامی شده است. این امر از آن جهت حائز ارزش می‌باشد که اهمیت اسلام در فرایند شکل‌گیری شهرهای اسلامی از موضوعات بحث برانگیز در مطالعات مربوط به شهرهای اسلامی است (پوراحمد و موسوی، ۱۳۸۹: ۳). بنابراین بحران هویت به عنوان یکی از مهم‌ترین بحران‌های جامعه معاصر به خصوص در مباحث شهری و حیثی شناخته می‌شود (میرساردو و همکاران، ۱۳۸۷: ۷۸). وقوع انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ شمسی و استقرار نظام جمهوری اسلامی در کشور، انتظار بروز تغییرات بنیادینی در بخش‌های مختلف فرهنگی را نزد اکثریت فعالان این عرصه ایجاد نموده است. این تغییرات به تدریج وارد عرصه‌های کالبدی گردید و تمنای بازیابی هویت بومی و به عبارت دیگر معماری و شهرسازی ایرانی-اسلامی را در میان مردم، حرفه‌مندان و مسئولین در سالهای پس از انقلاب به تدریج بوجود آورد (قالیباف، ۱۳۹۰: ۱۵۱) و در پی یافتن بنیانهایی شدند تا شهر کنونی را با معیارهایی منتج از فرهنگ و تمدن ایرانی-اسلامی بازسازی نمایند. چرا که تحولاتی که از دهه‌ی ۱۳۰۰ در ایران آغاز شد سبب آغاز و سپس توسعه‌ی روند شهرنشینی شد و ضمن گذار از مراحل مختلف بالاخره به مرحله‌ی شهرنشینی سریع معاصر رسید. فروپاشی روابط سنتی در جامعه و جایگزینی هرچند ناقص روابط سرمایه‌داری از مهمترین عوامل شهرنشینی در دهه‌های اخیر بوده است (حسامیان و دیگران، ۱۳۷۷: ۱۵). مهمترین تغییرات کالبدی مربوط به پیدایش خیابانها و میدانی جدید و تعریض خیابانهای قدیمی بود. تحولی که اساسی‌ترین نقش را در دگرگونی سیمای شهر ایفا کرد. الگوی رایج خیابان‌کشی در این دوران ایجاد خیابانهای عمود بر هم است (همان، ۷۲). یکی از ویژگی‌های مدرنیته، گسست و انقطاع آشکار عصر مدرن با دوران پیش از آن است. در حقیقت شهر در مفهوم جدید خود در دوران مدرن شکل گرفته و پیش از آن عملکرد و شرایط کالبد و محتوای شهر، تفاوتی آشکار داشته است (جابر، ۱۳۹۰).

اما با الگوی وارداتی برنامه‌ریزی شهری، بسیاری از ساختارهای فضایی شهر کهن اسلامی که در سرزمین ایران استقرار یافته بودند دچار دگرگونی شدند (زنگانه و همکاران، ۱۳۹۲). معابر شهر سنتی پیاده محور بوده و برای عبور پیاده،

چارپایان و گاری با نظم فضایی و سلسله مراتبی خاص خود شکل گرفته بودند و تمدن مدرن با ماشین‌آلات بزرگ و تحت عملکرد اقتصاد سرمایه‌داری که به فضایی جهت گردش کالا نیاز داشت، احداث خیابان امری لازم بود. با توجه به نکات گفته شده می‌توان بیان کرد که در نیم قرن گذشته کالبد و فضاهای شهر ایرانی دستخوش تغییرات متعددی برمبنای تفکرات مدرن در پیش از انقلاب و سیاست‌های دستوری شهرسازی اسلامی در پس از انقلاب شده است. بدیهی است این امر سبب ایجاد اغتشاش در یکپارچگی فضایی و معنایی در فضاهای این شهرها شده است. در همین راستا پژوهش حاضر در پی مطالعه منطقه ۲۰ شهر تهران به عنوان نمونه‌ای که از گذشته تا کنون تغییرات جامعی را در کالبد و فضاهای خود شاهد بوده است و برمبنای اصول شهرسازی اسلامی می‌باشد.

منطقه ۲۰ تهران از لحاظ موقعیت شهری در جنوب شهر تهران قرار دارد و به عبارتی جنوبی‌ترین نقطه‌ی شهر تهران به حساب می‌آید و از شمال در همسایگی بزرگراه آزادگان در منطقه ۱۵ و از جنوب در مجاورت بزرگراه حرم تا حرم قرار دارد. از آن سو در غرب منطقه ۲۰ به منطقه ۱۹ منتهی می‌شود و در شرق بزرگراه شهید آوینی آن را محدود می‌کند. این منطقه که از آن به نام شهر ری یاد می‌شود از قدیمی‌ترین نقاط ایران به حساب می‌آید و از گذشته‌های دور تا کنون دارای سابقه‌ی تاریخی بسیار زیادی بوده است و همین مسئله به اهمیت آن بسیار افزوده است و به نوعی می‌توان آن را تلفیقی از وضعیت شهرسازانه چند گونه فکری از اسلامی تا مدرن تلقی کرد. همچنین آرامگاه ملکوتی شاه عبدالعظیم حسنی یکی از شاخص‌ترین مکان‌های منطقه ۲۰ است که بسیار مورد احترام و توجه ساکنین منطقه و کل کشور می‌باشد. که محل دفن بسیاری از نام‌آوران تاریخ ایران همچون ستارخان، محمد خیابانی، لطفعلی خان زند و آیت الله کاشانی بوده است. بقعه بی بی شهربانو در کنار کوهی به همین نام یکی دیگر از مکان‌های شاخص منطقه ۲۰ می‌باشد که همه ساله بازدیدکنندگان بسیاری را جذب می‌کند (بحرینی، ۱۳۸۷) در واقع، این تحقیق در پی سنجش خوانش شهروندان شهر معاصر از منظر اصول شهرسازی اسلامی است و به عبارتی می‌توان بیان کرد که پاسخ به این پرسش اساسی از اهداف اصلی این تحقیق می‌باشد که تا چه میزان شهر ایرانی در وضعیت امروز خود با معیارها و بنیان‌های شهر اسلامی سازگاری دارد؟ برای رسیدن به این هدف، در مرحله اول اصول، معیارها و مبانی و مفاهیم مرتبط با ویژگی‌های تفکر اسلامی در شهر با توجه به ادبیات موضوع مورد بررسی قرار می‌گیرد و در مرحله بعدی تلاش خواهد شد تا از طریق تبیین مدلی مفهومی، این معیارها در منطقه ۲۰ شهری تهران با استفاده از روش‌های میدانی و پیمایش مورد ارزیابی قرار گیرند.

مروری بر تعاریف و مفاهیم شهر اسلامی در متون و نظریه‌ها

شهر اسلامی قبل از هر چیز یک قلعه ایمان است و از نظر سیاسی و قانون تابع مقرراتی است که ناشی از شریعت هستند و از این رو نقش مذهبی شهر بر اهداف نظامی- اقتصادی حکومت‌های مستقر در آن شهر اولویت دارد. جامعه‌ی شهری در دولت اسلامی در هماهنگی و هم‌نوایی کامل با دو جامعه روستایی و ایلیاتی قرار می‌گیرد (بحرینی، ۱۳۸۷: ۴۱). در واقع، می‌توان گفت شهر اسلامی در حقیقت شهری است که جایگاه فرد مسلمان است و باید بر پایه‌های جهان بینی اسلامی استوار باشد.

حسن ستاری سار بانقلی در سال ۱۳۹۰، در مقاله‌ای با عنوان اصول مدیریت شهری و شهرسازی رسول اکرم (ص) در مدینه النبی به بیان مؤلفه‌های بنیادین تفکر عملی و نظری پیامبر اکرم (ص) در زمینه اصول شهرسازی و مدیریت شهری مدینه النبی پرداخته و در آخر به این نتیجه دست یافته که اصولی که توسط رسول اکرم (ص) با توجه همزمان به مباحث مادی و معنوی، در باب شهرسازی و مدیریت شهری مدینه النبی به کار گرفته‌اند بسیار مترقی و پیشرفته بوده‌اند. محمد مهدی گودرزی سروش و همکاران در سال ۱۳۹۱، در مقاله‌ای با موضوع تجلی اندیشه‌ی اسلامی در شهر با حضور مدرسه در محله به بررسی چگونگی تجلی تفکر و اندیشه‌ی اسلامی در محله و چگونگی

تأثیر پذیری کالبد شهر و معماری از جهان بینی و تفکر و اندیشه یک قوم و ملت پرداخته ان دو به این نتیجه رسیده‌اند که قرآن کریم با سوره‌ی علق و حکم به خواندن به پیامبر اکرم (ص)، حس تفکر و پرسشگری را در انسان به وجود می‌آورد. حضور مدرسه در اصل حضور روحیه‌ی جست و جوگری و پرسشگری دینی است، به گونه‌ای که فرد قادر به کشف و طرح مساله، فرضیه‌ها و گردآوری اطلاعات، توانایی تجزیه و تحلیل یافته‌ها و نتیجه‌گیری می‌گردد.

زهره خدایی و علی اکبر تقوایی در سال ۱۳۹۰، در مقاله‌ای با عنوان شخصیت‌شناسی شهر اسلامی، با تأکید بر ابعاد کالبدی شهر اسلامی به تحلیل شخصیت شهر اسلامی پرداخته‌اند و سرانجام به این نتیجه رسیده‌اند که اصطلاح شهر اسلامی، بیانگر هویت ویژه فرهنگی، اجتماعی و تاریخی خاص ساکنان آن است. فضای کالبدی بیشتر شهرهای اسلامی متأثر از ویژگی‌های سرزمینی و جغرافیایی آن است که وجود روح مشترک و منتج از مکتب الهی را در آنها تأیید می‌کند.

نقی زاده ویژگی‌های شهر اسلامی را در برگرفته‌ی یگانگی، بندگی، پارسایی، رهنمودی، یادآوری و اندیشیدن، دادگری، نیک خواهی، شکر، پندآموزی، آسایش، مهرورزی و میانه روی می‌داند (نقی زاده، ۱۳۸۵). همچنین عبدالحمید نقره کار ارزشمندترین پایه‌ی معماری در دوران اسلامی را برپایه‌ی دادگری، گذر از گوناگونی به یگانگی، گذر از آشکاری به نهانی و رده بندی آرمان‌های چندی و چونی می‌داند که در فضاها‌ی کالبدی پدیدار می‌شود (نقره کار، ۱۳۸۷).

از نظر نقی زاده شهر اسلامی فرآیندی است که در حال تحول بوده و همواره خویش را با نیازهای زمان و مکان و اهل خود و البته با استناد به اصول اسلامی وفق خواهد داد. به عبارت دیگر، شهر اسلامی ماهیتی است بالقوه که می‌تواند در هر زمان و مکانی با توجه به فن آوری و مصالح و دانش و هنر و فرهنگ بومی تفسیر و تجلی خاص خویش را داشته باشد (نقی زاده، ۱۳۸۵: ۸۱). وی معتقد است اصول و شهرسازی اسلامی از وحدت آغاز می‌شود، که جلوه توحید است، به هویت مسلمانی می‌رسد که نمایش باورها و اعتقادات مسلمانان، و به نوبه خود جلوه دیگری از توحید است، و همه بایدها و نبایدهای زندگی اسلامی و انسانی را مد نظر دارد (نقی زاده، ۱۳۹۰: ۱۱).

شاخص‌های معماری و شهرسازی اسلامی در ارتباط با شرایط عصر حاضر

شهرهای مسلمان نشین بر اساس سه عنصر یگانه شده مذهب، حکومت و تجارت برای امتی واحد شکل گرفته اند و تجلی کالبدی این عناصر، مسجد، ارگ و بازار است که ساختار شهر بر مبنای مرکزیت آن‌ها پیدا می‌شود (اعتضادی، ۱۳۷۸، ۶۷). این عناصر بعلاوه محلات مسکونی، تاسیسات مورد نیاز برای زندگی فرد در جامعه اسلامی را می‌سازند. این ابعاد در ذیل بررسی می‌شوند.

شهر اسلامی برگرفته از فرهنگ ذهنی و تفکر غنی اسلامی است که نمود عینی یافته است. این شهر با انعطاف چشمگیر خود در حکم الگوواره‌ای است که می‌تواند در هر عصری در روح آن زمان توسعه یابد و در عناصر آن جلوه نماید. شهر اسلامی تنها اصول نیست که فقط آن‌ها را در معماری و شهرسازی لحاظ کرد، بلکه این تفکر فراتر از آن قدم برداشته و تبدیل به ذهنیتی شده است که سازندگان و توسعه دهندگان شهر را بر آن داشته است تا شهری اسلامی ساخته و الزامات محیطی را بر آن منطبق سازند. دیگر شهرسازان و معماران با تفکر شهر اسلامی وارد عرصه طراحی و ساختمان می‌شوند و به دنبال اسجاد عناصر شهری و معماری گذشته نیستند. در واقع با روی هم گذاری شرایط و نیازهای عصر کنونی با اصول و مبانی اسلامی وارد عمل می‌شوند.

شاخص‌های شهر اسلامی همانند در جهت قبله ساختن خانه‌ها با انعطاف اسلام در سابقه تمدن‌ها همراه بوده است، بطور مثال خانه‌هایی که تا پیش از پیدایش اسلام شمال- جنوبی ساخته می‌شد با اندکی چرخش به سمت قبله تغییر

جانب دادند (پاکزاد، 1390، 173). بنابراین می توان اینگونه نتیجه گرفت که شاخص های معماری و شهرسازی اسلامی با روحیه منعطف اسلام در جان و اندیشه معماری و شهرسازی سنتی ما نفوذ کرده است بنابراین در اکثر موارد این دو مفهوم را می توان به صورت متناظر در نظر گرفت.

روحیه شهرسازی اسلامی بر پایه اعتقادات مردم نسبت به رعایت حقوق دیگران، برقراری امنیت در شهر، بندگی خدا کردن، تسهیل حرکت در شهر، آرامش و رفاه در شهر و موارد اینچنینی می باشد که به ترتیب نمود کالبدی هر کدام واحدهای همسایگی، نظمیه ها، مساجد، راههای شهری و خانه های مسکونی است. با توجه به اینکه اسلام دین کاملی است می توان ادعان نمود که در این دین مبین به تمام رفتارهای انسان به خصوص سبک و نوع زندگی آن ها در شهرها توجه کافی شده است (اسدی محل چالی، 1394، 213). این شاخص ها قابلیت خود تنظیمی دارند و تنها باید ترجمان صحیحی از آن ها با توجه به شرایط عصر حاضر صورت پذیرد. اصولی مثل عدالت، سلسله مراتب، کثرت، وحدت، امنیت و آرامش می تواند در جزء جزء زندگی انسان ها در شهر لحاظ شود و هیچ گاه کهنه نمی گردد. ریشه بسیاری از مسائل و مشکلاتی که در عصر حاضر ملت ها دچار آن شده اند را می توان در عدم رعایت اصول کلی دانست که به نفع تمام افراد جوامع بشری است و مانع تضییع منافع افرادی خاص می شود. این اصول قابل شاخص گذاری هستند که در جدول زیر به آن پرداخته می شود. شاخص ها قابلیت شرح و بسط در جوامع مختلف و با رویکردهای گوناگون را دارد، بنابراین نمی توان بطور حتم شاخص ها را کامل دانست بلکه با توجه به متغیرهای در نظر گرفته شده، این جدول تکمیل گشته است:

جدول ۱: ویژگی های شهر اسلامی (نگارنده، ۱۳۹۷)

اصول کلی شهر اسلامی	اصول فرعی	شاخص ها
عدالت	دسترسی	مردم باید بتوانند به سهولت به هر نقطه ای که می خواهند دسترسی داشته و در هر جاییکه می توانند و ممکن است زندگی کنند.
	توزیع منافع	باید منافع و امکانات زندگی شهری عادلانه توزیع گردد
	سکونت و برخورداری از امکانات	معماری اسلامی باید به مردم توجه ویژه نماید.
زیبایی	پیمون	
	نیارش	
	پرهیز از بیهودگی	سادگی مهمترین اصل معماری اسلامی است.
درونگرایی	مردم واری	تناسبات در معماری اسلامی و نیز ایجاد شکل های موزون همچون قوس و طاق ها جایگاه ویژه ای دارد
	ظاهر ساختمان ها	مسلمانان به محرمیت اهمیت ویژه ای می دهند و زندگی خصوصی خود را از زندگی در بیرون جدا می نمایند
	درون ساختمان ها	
ایمنی و امنیت	جنبه های روانی	ایمنی لازمه ثبات شهر های اسلامی است
	جنبه های فیزیکی	امنیت خاطر باید برای شهروندان فراهم شود
آرامش و رفاه	سکونت	در اسلام تاکید ویژه ای بر آرامش در خانه می شود

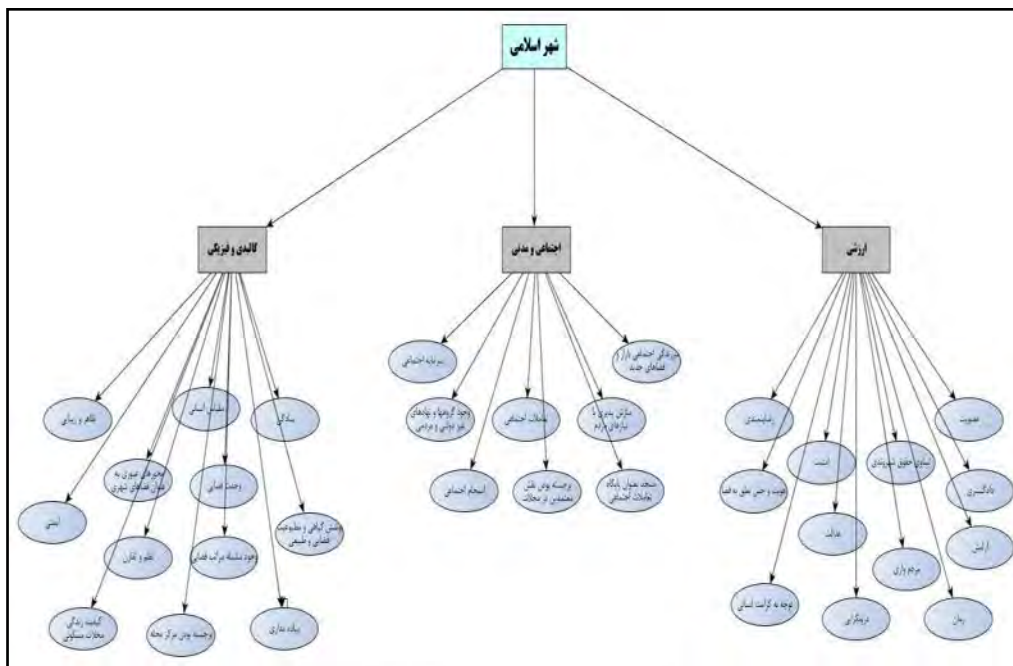
اصالت بر مردم	مردم اصل هستند و حکومت به نفع ایشان عمل می‌کند
مصلح ساختمانی	خودکفایی یعنی عدم وابستگی کامل به خارج این مفهوم با معماری بوم آورد مترادف است
خودکفایی	انطباق با محیط

ارائه مدل مفهومی و تبیین معیارهای شهر اسلامی معاصر

در تحقیق حاضر با توجه به اهداف آن بسیاری از متون مرتبط با شهر اسلامی مرور و مورد بررسی قرار گرفت. این بررسی‌ها شامل واکاوی در مفهوم و اساس شکل‌گیری شهر اسلامی، تعاریف و مشخصات شهر اسلامی و همچنین معیارها و ابعاد تشکیل‌دهنده آن بوده است. با توجه به تعدد این شاخص‌ها و همچنین عدم سازگاری بسیاری از آنها با شهر امروز، این ابعاد در سه زیر مجموعه "کالبدی و فیزیکی"، "اجتماعی و مدنی" و "ارزشی" دسته‌بندی شدند که در نمودار شکل (۱) آورده شده است.

در مجموعه عوامل "کالبدی-فیزیکی"، ۱۲ شاخص مقیاس انسانی، نظم و تقارن، پیاده محوری، کیفیت زندگی محلات مسکونی، پیاده‌مداری، برجسته بودن مرکز محله، وجود سلسله مراتب فضایی، پوشش گیاهی و مطبوعیت فضایی و اقلیمی، برجسته بودن مرکز محلات، ظاهر و زیبایی، وحدت فضایی و کالبدی، ایمنی، سادگی و محورهای عبوری به عنوان فضاهای شهری انتخاب شدند. تعداد ۸ شاخص سازش‌پذیری با نیازهای مردم، برجسته بودن نقش معتمدین در محلات، پایگاه اجتماعی مساجد، سرزندگی اجتماعی بازار و فضاهای خرید، انسجام اجتماعی، تعاملات اجتماعی، سرمایه اجتماعی و وجود گروها و نهادهای غیر دولتی و مردمی به عنوان عنوان ابعاد "اجتماعی و مدنی" شهر اسلامی در نظر گرفته شد.

در رابطه با ابعاد "ارزشی" که با توجه به متون و ادبیات پژوهش اثرگذاری قابل‌توجهی بر اسلامی شدن یک سکونتگاه انسانی می‌گذارد، شاخص‌های توجه به کرامت انسانی، امنیت، تساوی حقوق شهروندی، هویت‌مندی و حس تعلق به فضا، آرامش، دادگستری، عدالت فضایی، مردم‌واری، درون‌گرایی، رضایت‌مندی، رفاه و معنویت انتخاب شدند.

نمودار ۱: ابعاد تشکیل دهنده شهر اسلامی به عنوان مدل مفهومی پژوهش (نگارنده، ۱۳۹۷)

روش و متدولوژی

در پژوهش حاضر، بنابر ماهیت موضوع، از دو روش توصیفی و تحلیلی به صورت توأمان استفاده شده است. بدین صورت که ابتدا داده‌های مورد نیاز با استفاده از روش مطالعاتی پیمایشی و از طریق تکنیک پرسشنامه، از جامعه آماری منتخب جمع‌آوری شده، پس از دسته‌بندی و استخراج، با استفاده از روش‌های معمول آماری، مورد سنجش و تحلیل دقیق علمی قرار گرفتند. جامعه آماری این تحقیق شهروندان منطقه ۲۰ شهر تهران می‌باشند. جمعیت مورد مطالعه این تحقیق شامل نمونه منتخبی از جامعه آماری است که با توجه به محدودیت‌های تحقیق از جمله گستردگی جغرافیایی و پراکندگی جمعیت مورد نظر و همچنین مدت زمان تحقیق، انتخاب شدند. برای تعیین حجم نمونه از جامعه آماری از فرمول کوکران استفاده خواهد شد. در تحقیق حاضر برای انتخاب نمونه‌های حاضر از روش نمونه‌گیری ساده استفاده شده است. در این روش به‌طور تصادفی افراد مورد مطالعه انتخاب می‌شوند و همه دارای یک شانس برای انتخاب شدن هستند.

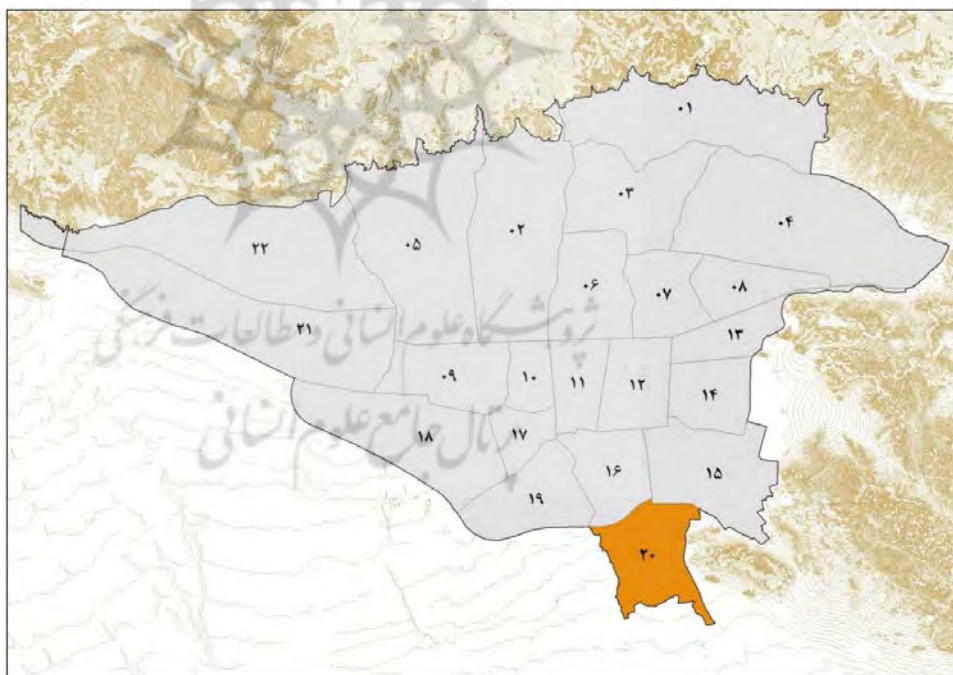
این پژوهش به دنبال "بررسی شهرساختی اسلامی با مطالعه موردی منطقه ۲۰ شهر تهران" بوده است. با توجه به مدل مفهومی تبیین شده در فصل ۲ (نمودار شکل...) این تحقیق پرسشنامه تحقیق (ضمیمه ۱) تدوین شد و بعد از توزیع بین ساکنان در نمونه مورد مطالعه و همچنین ویژگی و هدف تحقیق، روش آماری "تی یک نمونه‌ای ساده" به‌عنوان روش تحلیل انتخاب شد. روش تی یک نمونه‌ای ساده برای سنجش شدت هریک از شاخص‌های شهر اسلامی در منطقه ۲۰ شهر تهران از نظر شهروندان این منطقه با توجه به ادراکات شهروندان مورد استفاده قرار گرفت.

یافته‌ها

شناخت منطقه ۲۰ شهر تهران

منطقه ۲۰ در جنوب تهران و در مجاورت مرز جنوبي شهر قرار گرفته و با وسعتی حدود ۲۳۴۶ هکتار و جمعیتی بالغ بر ۳۳۵۶۰۰ نفر (بر مبنای سرشماری سال ۱۳۹۵) از شمال به بزرگراه‌های دولت‌آباد و آزادگان، از شرق به کانال سرخه حصار، از جنوب به کمربندی شهرری و از غرب به محدوده ملاک عمل محدود میگردد. همچنین این منطقه از شمال با مناطق ۱۵ و ۱۶ همجوار است.

سابقه و قدمت شش هزار ساله شهرری (منطقه ۲۰) و وجود اماکن و عناصر با ارزش تاریخی و همچنین جذب زوار حرم مطهر حضرت عبدالعظیم، ویژگی‌های بسیار بارز و خاص تاریخی-مذهبی بر این منطقه بخشیده است و آن را نسبت به سایر مناطق تهران، مجزا و متفاوت ساخته. جدا افتادگی کالبدی منطقه از تهران که تا سالیان اخیر نیز ادامه داشته از خصایص بارز این منطقه به شمار می‌آید. علاوه بر ویژگی‌های منحصر به فرد فوق جایگاه این منطقه در سازمان فضایی شهر تهران نیز بسیار شاخص است و به عنوان عنصر اصلی و انسجام بخش فضای شهری تهران به شمار می‌آید. علاوه بر خصلتهای بارز تاریخی، مذهبی و فرهنگی مذکور میتوان به وجود چشماندازهای باز به واسطه همجواری با کوه بی بی شهربانو و حریم جنوبي شهر تهران نیز اشاره نمود که پتانسیل مناسب و مطلوبی را جهت توسعه آینده منطقه به همراه دارد. پوشش دسترسی مناسب با توجه به عبور کمربندی تهران (از شمال منطقه و نیز وجود ایستگاه فعال مترو و امکان ارتباط سریع با مرکز تهران و سایر نقاط اصلی آن نیز از ویژگی‌های مثبت و مطلوب منطقه به شمار می‌رود. در عین حال وجود زمین و مسکن ارزان قیمت و سطوح قابل توجه کاربری‌های صنعتی و انبارداری و ضرورت تبدیل آنها به صنایع تولیدی و پاک جهت جذب شاغلین، از مهمترین ویژگی‌های است (مشار مهرازان، ۱۳۹۰).

شکل ۱: موقعیت منطقه ۲۰ در شهر تهران (مشار مهرازان، ۱۳۹۰).

شکل ۲: تصویر هوایی از حدود منطقه ۲۰ شهر تهران (google earth, 2019)

شکل ۳: محورها و فضاهای موجود در منطقه ۲۰ تهران (مشار، مهرزاد، ۱۳۹۰).

سنجش ادراکات شهروندان منطقه ۲۰ شهر تهران با توجه به اصول شهر اسلامی

در این بخش داده‌های جمع آوری شده از پرسشنامه‌ها که بین ۲۲۵ نفر از منطقه ۲۰ شهر تهران توزیع شد مورد تجزیه و تحلیل آماری قرار می‌گیرد. اطلاعاتی که از اجرای پرسشنامه‌ها بدست آمد، جمع آوری، کدگذاری و وارد رایانه شد و با استفاده از نرم افزار اس.پی.اس.اس ۱ نسخه ۲۱ و پی ال اس ۲ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. ابتدا تحلیل‌های پایایی پرسشنامه تحقیق (Reliability) بررسی می‌شود. سپس با استفاده از آزمون تی یک نمونه مستقل ۳ هریک از عوامل اثرگذار بر سازمان فضایی در نمونه مورد مطالعه بررسی خواهند شد. روش آلفای کرونباخ مهم ترین و پرکارترین روش محاسبه میزان پایایی ابزار اندازه گیری در نرم افزار Spss است. روش آلفای کرونباخ، مستلزم تنها یک بار اجرای آزمون است. این روش بستگی به هماهنگی کارکرد آزمودنی از یک سوال به سوال دیگر داشته و محاسبه آن مبتنی بر انحراف استاندارد سئوالات می باشد. در نهایت، براساس همبستگی درونی سئوالات، مقدار آلفا استخراج می‌شود. چنان چه این مقدار بیش تر از ۰,۷ باشد، می توان گفت ابزار دارای پایایی بالایی است. به عبارتی، گویه‌های یک مقیاس یا شاخص از همسازی بالایی جهت سنجش آن برخوردارند و برعکس، مقدار کم آلفا دلالت بر پایایی پائین ابزار اندازگیری دارد (حبیب پور، صفری، ۱۳۹۰: ۳۵۸).

جدول ۲: بررسی پایایی پژوهش

ضریب آلفای کرونباخ	تعداد سئوالات
۰/۸۲۶	۵۰

همانطور که مشاهده می شود در پژوهش صورت گرفته، مقدار آلفای کرونباخ استاندارد ۰/۸۲۶ می‌باشد که نشان دهنده این می باشد که پژوهش صورت گرفته از پایایی مناسبی برخوردار است و نتایج حاصله قابل اتکا است. بنابراین پس از بررسی پایایی پژوهش و مثبت بودن نتایج به تحلیل و ارزیابی می پردازیم.

- سنجش وضعیت هر یک از شاخص های پژوهش با استفاده از آزمون t تک نمونه ای از آنجا که داه های آماری از توزیع نرمال برخوردارند، از آزمون‌های پارامتریک جهت تحلیل داده ها استفاده می‌گردد. در این تحقیق ما جهت بررسی هر یک از متغیرها و گویه های تحقیق از آزمون T تک نمونه ای استفاده می کنیم. در این آزمون:

۱. اگر مقدار P-Value بزرگتر از ۰/۰۵ باشد، متغیر مورد بررسی با مقدار آزمون (یعنی عدد ۳) تفاوت معناداری ندارد و مؤلفه در حد متوسط در جامعه آماری وجود دارد.
۲. اگر مقدار P-Value کوچکتر از ۰/۰۵ باشد، مؤلفه مورد بررسی با مقدار آزمون (یعنی عدد ۳) تفاوت معناداری دارد. در این حالت:
 - اگر میانگین عامل مورد بررسی بالاتر از عدد ۳ بود، عامل مورد بررسی بصورت قوی در جامعه آماری وجود دارد،
 - و اگر میانگین عامل مورد بررسی پایین تر از عدد ۳ بود، عامل مورد بررسی بصورت ضعیف در جامعه آماری وجود دارد.

۱ SPSS

۲ Smart PLS

۳ One sample T Test

در ادامه این بخش به تبیین و تفسیر متغیرهای تحقیق پرداخته می‌شود. در ابتدا آمار توصیفی داده‌های بدست آمده از سنجش شاخص‌های بُعد کالبدی و فیزیکی ارائه می‌گردد؛

جدول ۳: آمارهای توصیفی نمرات شاخص ادراکی و شناختی

شاخص	تعداد افراد	میانگین کل
مقیاس انسانی و مردم‌واری	۲۲۵	۲,۶۷
نظم و تقارن	۲۲۵	۲,۷۳
پیاده محوری	۲۲۵	۲,۶۳
کیفیت زندگی و رفاه محلات مسکونی	۲۲۵	۲,۹۶
وجود سلسله مراتب فضایی	۲۲۵	۲,۹۱
پوشش گیاهی و مطبوعیت فضایی و اقلیمی	۲۲۵	۲,۷۵
برجسته بودن مرکز محلات	۲۲۵	۲,۸۸
ظاهر و زیبایی	۲۲۵	۲,۷۹
وحدت فضایی و کالبدی	۲۲۵	۲,۵۸
ایمنی و امنیت	۲۲۵	۲,۷۰
سادگی	۲۲۵	۲,۸۱

در ادامه میانگین مشاهده شده نمرات شاخص‌های بُعد کالبدی و فیزیکی با میانگین مورد انتظار ۱، از طریق آزمون t تک نمونه‌ای پرداخته‌ایم تا مشخص گردد وضعیت این شاخص‌ها در مقایسه با متوسط جامعه چگونه است. آزمون t تک نمونه‌ای مشخص می‌کند که آیا میانگین مشاهده شده در مقایسه با میانگین مورد انتظار متفاوت است یا خیر.

جدول ۴: آزمون t تک نمونه‌ای برای مقایسه میانگین مشاهده شده شاخص‌های بُعد کالبدی و فیزیکی با میانگین مورد انتظار

شاخص	میانگین مشاهده شده	میانگین مورد انتظار	تفاوت میانگین	مقدار t	درجه آزادی	سطح معنی‌داری	وضعیت
مقیاس انسانی و مردم‌واری	۲,۶۷	۳	۰,۳۳	۴,۲۱۶	۲۲۴	۰,۰۰۰	ضعیف
نظم و تقارن	۲,۷۳	۳	۰,۲۷	۳,۹۶۰	۲۲۴	۰,۰۰۱	ضعیف
پیاده محوری	۲,۶۳	۳	۰,۳۷	۴,۵۱۸	۲۲۴	۰,۰۰۰	ضعیف
کیفیت زندگی و رفاه محلات مسکونی	۲,۹۶	۳	۰,۰۴	۱,۱۴۹	۲۲۴	۰,۰۸۸	متوسط
وجود سلسله مراتب فضایی	۲,۹۱	۳	۰,۰۹	۰,۹۲۷	۲۲۴	۰,۲۱۱	متوسط
پوشش گیاهی و	۲,۷۵	۳	۰,۲۵	۳,۵۸۰	۲۲۴	۰,۰۱۲	ضعیف

۱. میانگین مورد انتظار هر گویه در این پرسشنامه ۳ است زیرا $۱ + ۲ + ۳ + ۴ + ۵ = ۳$

مطبوعیت فضایی و اقلیمی						
برجسته بودن مرکز محلات	۲,۸۸	۳	۰,۱۲	۱,۳۶۰	۲۲۴	۰,۱۴۹
ظاهر و زیبایی	۲,۷۹	۳	۰,۲۱	۴,۵۹۰	۲۲۴	۰,۰۰۱
وحدت فضایی و کالبدی	۲,۵۸	۳	۰,۴۲	۵,۰۹۳	۲۲۴	۰,۰۰۰
ایمنی و امنیت	۲,۷۰	۳	۰,۳۰	۴,۰۱۹	۲۲۴	۰,۰۰۱
سادگی	۲,۸۱	۳	۰,۱۹	۲,۹۶۸	۲۲۴	۰,۰۲۵

با توجه به میانگین پایتتر از ۳ برای شاخص‌های "مقیاس انسانی و مردم‌واری"، "نظم و تقارن"، "پیاده محوری"، "پوشش گیاهی و مطبوعیت فضایی و اقلیمی"، "ظاهر و زیبایی"، "وحدت فضایی و کالبدی"، "ایمنی و امنیت" و "سادگی" و سطح معنی‌داری محاسبه شده کمتر از 0.05 ($P < 0.05$)، تفاوت بین میانگین مشاهده شده و میانگین مورد انتظار معنی‌دار می‌باشد. بنابراین با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت که میزان شاخص‌های ذکر شده در محدوده مورد مطالعه پایتتر از حد متوسط است.

از طرفی با توجه به سطح معنی‌داری محاسبه شده بیشتر از 0.05 ($P > 0.05$)، برای شاخص‌های "کیفیت زندگی و رفاه محلات مسکونی"، "وجود سلسله مراتب فضایی" و "برجسته بودن مرکز محلات" با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت که میزان شاخص‌های ذکر شده در محدوده مورد مطالعه در حد متوسط است.

در بخش بعدی تحلیل، شاخص‌های مرتبط با بعد اجتماعی و مدنی مورد بررسی قرار می‌گیرند. در ابتدا آمار توصیفی داده‌های بدست آمده از سنجش شاخص‌های بُعد اجتماعی و مدنی ارائه می‌گردد؛

جدول ۵: آمارهای توصیفی نمرات شاخص‌های بُعد اجتماعی و مدنی

شاخص	تعداد افراد	میانگین کل
سازگاری با نیازهای مردم	۲۲۵	۳,۲۵
برجسته بودن نقش معتمدین در محلات	۲۲۵	۲,۸۲
پایگاه اجتماعی مساجد	۲۲۵	۲,۵۹
سرزندگی اجتماعی بازار و فضاهای خرید	۲۲۵	۳,۲۰
انسجام اجتماعی	۲۲۵	۲,۷۶
تعاملات اجتماعی	۲۲۵	۲,۶۵
سرمایه اجتماعی	۲۲۵	۲,۵۳
وجود گروها و نهادهای غیر دولتی و مردمی	۲۲۵	۳,۰۲

در ادامه میانگین مشاهده شده نمرات شاخص‌های بُعد اجتماعی و مدنی با میانگین مورد انتظار، از طریق آزمون t تک نمونه‌ای پرداخته‌ایم تا مشخص گردد وضعیت این شاخص‌ها در مقایسه با متوسط جامعه چگونه است. آزمون t تک نمونه‌ای مشخص می‌کند که آیا میانگین مشاهده شده در مقایسه با میانگین مورد انتظار متفاوت است یا خیر.

جدول ۶: آزمون t تک نمونه‌ای برای مقایسه میانگین مشاهده شده شاخص‌های بُعد اجتماعی و مدنی با میانگین مورد انتظار

شاخص	میانگین مشاهده شده	میانگین مورد انتظار	تفاوت میانگین	مقدار t	درجه آزادی	سطح معنی‌داری	وضعیت
سازگاری با نیازهای مردم	۳,۲۵	۳	۰,۲۵	۳,۶۰۵	۲۲۴	۰,۰۰۱	قوی
برجسته بودن نقش معتمدین در محلات	۲,۸۲	۳	۰,۱۸	۲,۸۵۳	۲۲۴	۰,۰۲۰	ضعیف
پایگاه اجتماعی مساجد	۲,۵۹	۳	۰,۴۱	۴,۲۰۹	۲۲۴	۰,۰۰۱	ضعیف
سرزندگی اجتماعی بازار و فضاهای خرید	۳,۲۰	۳	۰,۲۰	۳,۴۱۷	۲۲۴	۰,۰۱۴	قوی
انسجام اجتماعی	۲,۷۶	۳	۰,۲۴	۳,۱۵۳	۲۲۴	۰,۰۱۰	ضعیف
تعاملات اجتماعی	۲,۶۵	۳	۰,۲۵	۴,۱۹۰	۲۲۴	۰,۰۰۰	ضعیف
سرمایه اجتماعی	۲,۵۳	۳	۰,۴۷	۵,۲۸۱	۲۲۴	۰,۰۰۰	ضعیف
وجود گروهها و نهادهای غیر دولتی و مردمی	۳,۰۲	۳	۰,۰۲	۱,۲۰۶	۲۲۴	۰,۰۶۹	متوسط

با توجه به میانگین بالاتر از ۳ برای شاخص‌های "سازگاری با نیازهای مردم"، "سرزندگی اجتماعی بازار و فضاهای خرید" و "سطح معنی‌داری محاسبه شده کمتر از ۰/۰۵ ($P < ۰/۰۵$)، تفاوت بین میانگین مشاهده شده و میانگین مورد انتظار معنی‌دار می‌باشد. بنابراین با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت که میزان شاخص‌های ذکر شده در محدوده مورد مطالعه بالاتر از حد متوسط است.

از طرفی با توجه به میانگین پایینتر از ۳ برای شاخص‌های "برجسته بودن نقش معتمدین در محلات"، "پایگاه اجتماعی مساجد"، "انسجام اجتماعی"، "تعاملات اجتماعی" و "سرمایه اجتماعی" و "سطح معنی‌داری محاسبه شده کمتر از ۰/۰۵ ($P < ۰/۰۵$)، تفاوت بین میانگین مشاهده شده و میانگین مورد انتظار معنی‌دار می‌باشد. بنابراین با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت که میزان شاخص‌های ذکر شده در محدوده مورد مطالعه پایینتر از حد متوسط است. همچنین با توجه به سطح معنی‌داری محاسبه شده بیشتر از ۰/۰۵ ($P > ۰/۰۵$)، برای شاخص "وجود گروهها و"

نهادهای غیر دولتی و مردمی " با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت که میزان شاخص‌های ذکر شده در محدوده مورد مطالعه در حد متوسط است.

در رابطه با شاخص‌های بعد ارزشی نیز نتایج مطابق جدول زیر می‌باشد.

جدول ۷: آمارهای توصیفی نمرات شاخص‌های بعد ارزشی

شاخص	تعداد افراد	میانگین کل
توجه به کرامت انسانی	۲۲۵	۲,۹۸
تساوی حقوق شهروندی، عدالت فضایی و دادگستری	۲۲۵	۳,۱۹
هویت‌مندی و حس تعلق به فضا	۲۲۵	۳,۳۸
آرامش	۲۲۵	۳,۰۶
معنویت	۲۲۵	۲,۷۳
رضایتمندی	۲۲۵	۲,۹۵

سپس میانگین مشاهده شده نمرات شاخص‌های بعد ارزشی با میانگین مورد انتظار، از طریق آزمون t تک نمونه‌ای مورد بررسی قرار گرفت.

جدول ۸: آزمون t تک نمونه‌ای برای مقایسه میانگین مشاهده شده شاخص‌های بعد ارزشی

شاخص	میانگین مشاهده شده	میانگین مورد انتظار	تفاوت میانگین	مقدار t	درجه آزادی	سطح معنی‌داری	وضعیت
توجه به کرامت انسانی	۲,۹۸	۳	۰,۰۲	۱,۵۳۶	۲۲۴	۰,۰۵۹	متوسط
تساوی حقوق شهروندی، عدالت فضایی و دادگستری	۳,۱۹	۳	۰,۱۹	۲,۶۷۱	۲۲۴	۰,۰۱۴	قوی
هویت‌مندی و حس تعلق به فضا	۳,۳۸	۳	۰,۳۸	۵,۳۷۰	۲۲۴	۰,۰۰۰	قوی
آرامش	۳,۰۶	۳	۰,۰۶	۱,۰۱۶	۲۲۴	۰,۰۷۲	متوسط
معنویت	۲,۷۳	۳	۰,۲۷	۳,۲۰۴	۲۲۴	۰,۰۰۱	ضعیف
رضایتمندی	۲,۹۵	۳	۰,۰۵	۱,۳۹۰	۲۲۴	۰,۰۶۲	متوسط

با توجه به میانگین بالاتر از ۳ برای شاخص‌های " تساوی حقوق شهروندی، عدالت فضایی و دادگستری " و " هویت‌مندی و حس تعلق به فضا " و سطح معنی‌داری محاسبه شده کمتر از ۰/۰۵ ($P < ۰/۰۵$)، تفاوت بین میانگین

مشاهده شده و میانگین مورد انتظار معنی دار می باشد. بنابراین با ۹۵ درصد اطمینان می توان گفت که میزان شاخص - های ذکر شده در محدوده مورد مطالعه بالاتر از حد متوسط است.

از طرفی با توجه به میانگین پایتتر از ۳ برای شاخص " معنویت " و سطح معنی داری محاسبه شده کمتر از ۰/۰۵ ($P < 0/05$)، تفاوت بین میانگین مشاهده شده و میانگین مورد انتظار معنی دار می باشد. بنابراین با ۹۵ درصد اطمینان می توان گفت که میزان شاخص معنویت در محدوده مورد مطالعه پایتتر از حد متوسط است.

همچنین با توجه به سطح معنی داری محاسبه شده بیشتر از ۰/۰۵ ($P > 0/05$)، برای شاخص های " توجه به کرامت انسانی "، " آرامش " و " رضایتمندی " با ۹۵ درصد اطمینان می توان گفت که میزان شاخص های ذکر شده در محدوده مورد مطالعه در حد متوسط است.

بحث و نتیجه گیری

آنچه که امروزه شاهد آن هستیم، بحران در ساختار شهرهای اسلامی است که در نتیجه تزییق فرهنگ بیگانه در افکار و عقاید مردم و همچنین در معماری و شهرسازی ما ایجاد شده است. با توجه به تاثیر متقابل فرهنگ و محیط بر یکدیگر، بی توجهی به هریک منجر به بحران هویت و از خود باختگی می گردد. در همین راستا، پژوهش حاضر بر مبنای مطالعه الگوی شهرشناختی اسلامی در منطقه ۲۰ شهر تهران شکل گرفت.

در ابتدا، نقشه راه و کلیات تحقیق در رابطه با شهر اسلامی تبیین شد. اختلاف معنادار بین اصول شهرسازی اسلامی با خوانش ذهنی در منطقه ۲۰ شهر تهران و همچنین اثرگذاری عوامل اجتماعی و فرهنگی بر این خوانش به عنوان فرضیه های اصلی تحقیق انتخاب شدند. همچنین در این بخش، روش تحقیق و طرح اولیه تحقیق به طور مختصر تبیین و تعریف شد. در بخش مبانی، تعاریف مرتبط با شهر اسلامی با توجه به آراء و اندیشه های صاحب نظران تعریف و تبیین شد و در ادامه مدل مفهومی پژوهش بر اساس سه عامل "کالبدی و فیزیکی"، "اجتماعی و مدنی" و "ارزشی" دسته بندی تبیین شد. متغیرهای "کالبدی-فیزیکی"، به ۱۲ شاخص مقیاس انسانی، نظم و تقارن، پیاده محوری، کیفیت زندگی محلات مسکونی، پیاده مداری، برجسته بودن مرکز محله، وجود سلسله مراتب فضایی، پوشش گیاهی و مطبوعیت فضایی و اقلیمی، برجسته بودن مرکز محلات، ظاهر و زیبایی، وحدت فضایی و کالبدی، ایمنی، سادگی و محورهای عبوری به عنوان فضاهای شهری تقسیم شدند و همچنین تعداد ۸ شاخص سازش پذیری با نیازهای مردم، برجسته بودن نقش معتمدین در محلات، پایگاه اجتماعی مساجد، سرزندگی اجتماعی بازار و فضاهای خرید، انسجام اجتماعی، تعاملات اجتماعی، سرمایه اجتماعی و وجود گروه ها و نهادهای غیر دولتی و مردمی به عنوان عنوان ابعاد "اجتماعی و مدنی" شهر اسلامی در نظر گرفته شد. در رابطه با ابعاد "ارزشی" شاخص های توجه به کرامت انسانی، امنیت، تساوی حقوق شهروندی، هویت مندی و حس تعلق به فضا، آرامش، دادگستری، عدالت فضایی، مردم واری، درون گرایی، رضایتمندی، رفاه و معنویت انتخاب شدند. سپس، منطقه ۲۰ شهر تهران با در نظر گرفتن عوامل موقعیتی، کارکردی، فعالیتی و دیگر عوامل اثرگذار مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. در این بخش مشخص شد که این منطقه با توجه به وجود هسته تاریخی و مرکزیت مذهبی نوعی از تضاد را با توسعه های معاصر و مدرن آن با در نظر گرفتن مفاهیم و اصول اسلامی دارا می باشد. در قسمت تحلیل داده ها، با توجه به پرسشنامه ساختاریافته ای که بر مبنای طیف لیکرت طراحی شد و بین شهروندان منطقه ۲۰ شهر تهران توزیع شد، وضعیت شهرشناختی اسلامی این منطقه مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. این تحلیل ها به دو قسمت اصلی سنجش شدت و وضعیت هر عامل با زیر عامل های آن و همچنین استخراج رابطه اثرگذاری هریک از آنان به درک از شهروندان از شهر اسلامی در منطقه ۲۰ شهر تهران دسته بندی شدند. در نتیجه این تحلیل ها، یافته های تحقیق در فصل چهارم تحقیق گزارش شد که تفسیر این داده ها در ادامه این فصل مورد ارزیابی قرار خواهد گرفت.

پس از سنجش متغیرها و زیر متغیرها بر مبنای پرسشنامه ساختاریافته، مشخص شد که از نظر شهروندان منطقه ۲۰ شهر تهران هیچ‌یک از زیرعوامل‌های کالبدی-فیزیکی بر مبنای اصول شهر اسلامی قوی ارزیابی نشده است. در واقع، می‌توان بیان کرد که وضعیت کالبدی و فضایی این منطقه، علیرغم این حقیقت که هسته مذهبی و تاریخی با هویتی در آن وجود دارد، قادر به متقاعد کردن افراد به وجود حس و حال شهر اسلامی نبوده است. به نظر می‌رسد دلیل اصلی، این امر عدم وجود ضوابط و مقررات ساخت‌وساز همگام با اصول و مفاهیم مرتبط با شهر اسلامی باشد. با این وجود از نظر این شهروندان، ۳ عامل "کیفیت زندگی و رفاه در محلات مسکونی" منطقه ۲۰، "وجود سلسه مراتب فضایی" و "برجسته بودن مرکز محلات" در حد متوسط ارزیابی شده است که به نظر می‌رسد مقررات و ضوابط تپ شهرداری تهران برای همه محلات، به‌طور کمتری بر این ۳ عامل اثر نامتعارف داشته‌اند. بقیه زیرعوامل‌های کالبدی-فیزیکی نیز همان‌طور که از تحلیل آزمون تی یک نمونه‌ای در بخش یافته‌ها مشخص است از نگاه ساکنان منطقه ۲۰ ضعیف ارزیابی شده‌اند.

در بررسی زیرعوامل‌های "اجتماعی، مدنی و فرهنگی" مشخص شد که از نگاه شهروندان منطقه ۲۰، دو زیرعوامل "سازگاری با نیازهای مردم" و "سرزندگی اجتماعی بازار" ارزیابی شده‌اند. همان‌طور که از ماهیت این شاخص‌ها مشخص است، این موارد عمدتاً توسط شهروندان و در راستای رفع نیازهای روزانه آن‌ها شکل گرفته‌اند و دولت و دیگر سازمان‌ها و نهادهای غیر دولتی مانند شهرداری، نقش و اثرگذاری اندکی بر آن دارند. به عبارت دیگر، می‌توان بیان کرد که وجود حیات مدنی در شهرها که عمدتاً توسط شهروندان شکل می‌گیرد می‌تواند نقش چشم‌گیری در ایجاد مفهوم شهر اسلامی داشته باشد. این اثرگذاری را در زیر عامل دیگر که "وجود گروه‌ها و نهادهای غیر دولتی و مردمی" بوده است و از نظر شهروندان متوسط ارزیابی شده است، مشاهده کرد. دیگر زیرعوامل‌ها نیز از نظر شهروندان با توجه به اصول شهرشناختی اسلامی ضعیف تلقی شده‌اند که شامل "برجسته بودن نقش معتمدین در محلات"، "پایگاه اجتماعی مساجد"، "انسجام اجتماعی"، "تعاملات اجتماعی" و "سرمایه اجتماعی" می‌باشند. البته با توجه به نظریه‌های روانشناسی محیطی و اجتماعی و اثرگذاری فضا بر رفتار افراد، می‌توان بیان کرد که ضعف کالبدی-فضایی بر شکل حیات مدنی در این منطقه نیز بی‌تأثیر نبوده است.

در رابطه با سنجش زیر شاخص‌های ارزشی مرتبط با شهر اسلامی در منطقه ۲۰ شهر تهران، همان‌طور که مشخص است دو زیرشاخص "تساوی حقوق شهروندی، عدالت فضایی و دادگستری" و "هویت‌مندی و حس تعلق به فضا" از نظر شهروندان قوی ارزیابی شده‌اند. همچنین زیرشاخص‌های "توجه به کرامت انسانی"، "آرامش" و "رضایتمندی" نیز در حد متوسط بوده‌اند و تنها "معنویت" به‌عنوان زیرشاخصی ضعیف تلقی شده است. بنابراین به نظر می‌رسد وضعیت شهرشناختی در بعد ارزشی در منطقه ۲۰ شهر تهران به‌طور معناداری نسبت به دو عامل کالبدی-فیزیکی و اجتماعی-مدنی دارای وضعیت مناسب‌تری می‌باشد.

منابع

- ۱- احمد، پوراحمد، موسوی، سیروس (۱۳۸۹)، ماهیت اجتماعی شهر اسلامی. مطالعات شهر ایرانی اسلامی: زمستان ۱۳۸۹، دوره ۱، شماره ۲؛ از صفحه ۱ تا صفحه ۱۱.
- ۲- اسدی محل چالی، مسعود (۱۳۹۴)، فراتر از شهرسازی، آنچه برنامه‌ریزان و طراحان ایرانی باید بدانند، انتشارات آرمانشهر.
- ۳- اعتضادی لادن، (۱۳۷۸)، نقش مسجد در ساختار شهرهای مسلمان نشین، ش 44، ماهنامه مسجد.
- ۴- بحرینی، سیدمحسن، (۱۳۸۷)، از شار تا شهر، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
- ۵- پاکزاد، جهان‌شاه، (۱۳۹۰)، تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران، از آغاز تا دوران قاجار، انتشارات آرمانشهر، تهران.
- ۶- جابر، دانش، (۱۳۹۰)، مبانی شکل‌گیری و اصول سازمان‌یابی کالبد شهر اسلامی، مجله شهر ایرانی-اسلامی، سال اول، شماره یکم، پژوهشکده فرهنگ و هنر، تهران.
- ۷- حکیم، بسیم سلیم، (۱۳۸۱)، شهرهای عربی - اسلامی: اصول شهرسازی و ساختمانی، ترجمه محمد حسین ملک احمدی و عارف اقوامی مقدم، تهران، ازمان، چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ۸- خدایی زهرا، تقوایی علی اکبر، (۱۳۹۰)، شخصیت شناسی شهر اسلامی با تأکید بر ابعاد کالبدی شهر اسلامی، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره ۴.
- ۹- رضوی پور، مریم سادات و همکاران، (۱۳۹۱)، هویت ایرانی اسلامی شهر تهران در گذر زمان، فصلنامه مطالعات ملی؛ ۵۱، سال سیزدهم، شماره ۳.
- ۱۰- زنگانه، احمد، ۱۳۹۲، زوال شهری، فرهنگ وازگان مخاطرات محیطی، جلد اول، قطب علمی تحلیل فضایی مخاطرات محیطی، جهاد دانشگاهی واحد خوارزمی، تهران.
- ۱۱- ستاری سار بانقلی، حسن، (۱۳۹۰)، اصول مدیریت شهری و شهرسازی رسول اکرم (ص) در مدینه النبی، مجله علمی پژوهشی معرفت، سال بیستم، شماره ۱۷۱.
- ۱۲- فکوهی، ناصر، (۱۳۸۵)، انسان‌شناسی شهری؛ تهران: نشرنی؛ چاپ سوم.
- ۱۳- قالیباف، محمد باقر، پورموسوی، سید موسی، (۱۳۹۰)، شهرهای جهان اسلام و رویارویی با نوگرایی (مدرنیسم)، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۲۳۸-۲۳۷.
- ۱۴- گودرزی سروش محمد مهدی، امین زاده گوهرریزی بهناز، نقی زاده محمد، (۱۳۹۱)، تجلی اندیشه‌ی اسلامی در شهر با حضور مدرسه در محله، فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات شهر ایرانی - اسلامی، شماره ۷.
- ۱۵- نقره کار، رئیسی و عبدالحمید، محمدمنان، (۱۳۸۷)، تحقیق‌پذیری هویت اسلامی در آثار اسلامی. علم و صنعت. ایران.
- ۱۶- نقی زاده، محمد، (۱۳۸۵)، تأثیر معماری و شهر بر ارزش‌های فرهنگی.